

Esmolèts!

La canalla d'Andorra
del 1896 al 1960

Index

Nenes i nens navegant pels fons fotogràfics de l'Arxiu Nacional

Quan ens vàrem plantejar la possibilitat de fer una publicació sobre els més petits del país, teníem dubtes sobre si trobaríem material suficient per poder representar la vida de la canalla en la societat andorrana. Volíem que hi sortissin nens i nenes representant tot l'entramat de la seva vida quotidiana i del seu dia a dia.

Rebuscant entre els nostres fons vàrem veure que, curiosament, una de les primeres fotografies que tenim íntegrament de nens i nenes a l'Arxiu Nacional d'Andorra és justament una preciosa imatge presa l'any 1896 per l'editor català Mata i Companyia de Barcelona, del fons de la Casa Rossell d'Ordino, on es veu la fàbrica de tabacs Claramunt, ubicada a Santa Coloma. S'hi veu clarament que les tabaqueres són nenes i un dels mossos és un nen, que posa discretament en el primer pla de la imatge. Una fotografia en format estereoscòpic i copiada sobre paper a l'albúmina, que li dona més valor del que ja té de per si, tècnicament parlant.

Aquesta instantània és clau per obrir un dels capítols, "*Ora et labora*", dedicat en part a la dura vida de la canalla en el món laboral de finals del segle XIX i principis del XX.

Durant la recerca d'imatges per poder confeccionar aquesta nova publicació hem pogut comprovar que la vida diària dels més petits d'Andorra d'una manera o una altra va interessar els fotògrafs locals i els forans que formen els nostres fons fotogràfics. Per sort, hem pogut destriar 138 fotografies entre més de dos centenars d'imatges, que són les seleccionades, per poder construir aquest nou relat de la vida quotidiana dels habitants del Principat i en aquest cas dels nens i nenes, des de l'any 1896 fins als anys 60 del segle XX.

En aquest catàleg hem intentat mostrar la vida dels més petits dividint-lo en cinc apartats que hem cregut que són els que ens poden ajudar a entendre el seu dia a dia: "Canalla i família", "*Ora et labora*", "L'estudi", "L'edat de la innocència" i "Societat" són els apartats que ens permetran navegar per quasi cent anys d'història fotogràfica del Principat.

Ens pot sorprendre veure una dura imatge d'un nadó mort en el capítol "Canalla i família"; aquest tipus de retrat, conegut com a *post mortem*, va ser realitzat pel fotògraf Josep Lluís Molné Salines, de casa Cremat d'Anyós, a principis del s. XX. Una escena que per la nostra visió contemporània del món, de la vida i de la mort ens pot semblar escabrosa o fins i tot morbosa, però res més lluny d'aquests pensaments actuals. Els *post mortem*, tant de nens com d'adults, van ser una pràctica habitual des de l'inici de la fotografia fins als anys 30-40 del segle XX. La mortalitat infantil d'aquest període era més elevada que l'actual i aquests retrats eren la manera de mantenir viu un record familiar.

Us convidem que viatgeu pel món de la infància a Andorra i que us deixeu transportar per uns anys que devien ser tan màgics com durs, i que alguns de vosaltres de ben segur recordareu.

Podeu fer aquest viatge a través del temps amb les imatges dels nostres fons fotogràfics i d'aquesta nova publicació de l'Arxiu Nacional d'Andorra.

Volem seguir la línia iniciada amb la publicació realitzada l'any 2017 amb el títol *Dones i societat*, i així, passet a passet o, millor encara, foto a foto seguir fent un petit homenatge als personatges, en aquest cas els més petits de tots, que han ajudat a fer créixer el país.

Isidre Escorihuela
Responsable fons fotogràfics de l'ANA

Cap a estudi

Estudi. Ni col·legi (“col·lègit” en diríem), ni escola. A estudi, anaven els andorranets i les andorranetes de l’antic règim. Era el verb fet substantiu: de l’estudiar a l’estudi, una gramàtica lògica, transparent. En una societat on l’acció —la feina— és essencial, les abstraccions eren incòmodes. L’educació estava subordinada a les necessitats de la casa, que era la gran institució, la primera, la màxima, la gran prioritat. Aprendre de lletra sí, està molt bé, nens, però després de dallar el prat de l’obaga, després dels cavallons, després de portar les vaques o el ramat a pasturar. L’educació és per als rics i per als capellans. Als jesuïtes del col·legi de Sant Andreu de la Seu —i després als Hermanos—, a les universitats d’Osca i Cervera, més tard a la gran metròpoli de Barcelona, on tants i tants cabalers de casa bona van dilapidar als cafès cantant el patrimoni familiar. A Prades, a Perpinyà. A Tolosa, també, on els coprínceps de Foix havien assegurat una plaça per a un estudiant andorrà al col·legi de Foix, on trobaven un allotjament plausible i prestigiós mentre anaven a la universitat. Allà hi trobaven plat a taula, assistència per acomplir el seu pla d’estudis i una fenomenal biblioteca, que havia estat ni més ni menys que propietat del papa Benet XIII. Però això era per a uns poquíssims, per als privilegiats. La resta tenien sort si eren capaços d’anar durant uns mesos, sempre pocs, a l’estudi gestionat pel Comú, a aprendre una mica de lletra amb el senyor rector, o amb el vicari, que els ensenyava doctrina, a escriure (a dibuixar, més aviat) aquelles signatures dificultoses, a confegir amb pena aquells números, sumes, restes, poques multiplicacions, que tenien una finalitat essencial, portar el compte del bestiar venut, dels metedors i les haveries, els interessos dels censals, la mínima magnitud de l’economia monetària. Poca cosa més, perquè ni els mossens tenien prou paciència ni temps, ni les famílies es podien permetre el luxe de tenir mans desvagades. I les nenes, a cosir. “La Mare de Déu, quan era xiqueta / anava a costura a aprendre de lletra”.

Però l’autarquia no és eterna. Andorra és un país que sempre ha mirat —ni que sigui amb una punta d’aprensió— al futur, conscient que la invisibilitat no és una estratègia que pugui perllongar-se en el temps de manera indefinida. Latent, somorta però ben viva, planava la consciència que l’educació no era un llast, sinó una promesa ferma per garantir un endemà que necessàriament havia de ser millor. Que la ignorància consolidi la pobresa, que està bé que la canalla treballi al tros o facin de pastorets, però que encara és millor que obrin una finestra al coneixement i al progrés. La geopolítica hi va

ajudar. Andorra, impensat tauler del joc de les influències. A la dècada dels vuitanta van arribar les primeres monges. No hi va fer res la vella i ben explícita prevenció del patrici Fiter i Rossell contra convents i ordes (“Ni s’admetia fundació ni casa de religiosos”, diu la màxima 52 del seu *Manual Digest*). Les escoles congregacionals es van anar escampant per les parròquies, la norma del Consell General va fixar la necessitat de garantir l’ensenyament. I, amb el tombant de segle, la tercera via fa acte de presència: l’escola francesa, republicana, laica, moderadament exòtica. Competència directa de comunals i congregacionals, amb mestres del país, però amb un èxit moderat, que les autoritats van entestar-se a capgirar. La pressió i el prestigi de *la France* no perillaven a Andorra, però el joc de tensions que s’havia dibuixat durant les darreres dècades del segle XIX va tenir a les aules del país un nou escenari. Diuen els economistes que la competència estimula i evita que t’adormis. Potser sí. L’any 17, mentre França es dessagnava a les trinxeres de la guerra mundial, el president Poincaré va signar el decret que regulava les escoles franceses a Andorra i els donava entitat legal. Nous moviments de fitxes: el 1930 el bisbe Guitart va sol·licitar al ministre d’Estat, a Madrid, la creació d’escoles espanyoles, sota la protecció del paraigua episcopal. Dit i fet, i a bodes em convides. El contrapès, sòlidament instal·lat. La república. Acció i reacció, el motor de la història, durant els terbolíssims anys trenta, amb la intervenció de personatges singulars, com l’agent republicà Andreu Massó. I guerra i més guerra, i l’Andorra petita al mig. Tot canvia i les línies mestres, tanmateix, es mantenen. Les tres vies, francesa, espanyola, congregacional, van acompanyar el despertar del país, que s’estira, s’obre i creix. De l’estudi vam passar a l’escola, al col·legi, a l’edifici i a la institució. Andorra va prendre consciència d’ella mateixa, de la necessitat d’explicar-se i de fer-se present al currículum. La França moderna de De Gaulle i Pompidou a una banda, l’Espanya grisa de Franco i del sis-cents a l’altra. I al mig, els andorrans de sempre i els incorporats, el duralex, sense oblidar la consciència de la perdurabilitat del país. Tot s’anava encarant cap al gran salt: la recuperació de la sobirania, la reconversió en estat modern. Amb molta feina a fer, encara. Els protagonistes, els alumnes que veiem als retrats instantanis d’aquelles classes atapeïdes, ben arreglats, mirant a la càmera amb complicitat. Com si diguessin: som part de la colla, som país, tots tenim una *alma mater*, i, quan siguem grans, ens hi reconeixerem.

Albert Villaró

La canalla i la família

"Ens havíem criat de pena"

(ANA/ AE 9 Dona de Canillo)

A la nostra societat rural de muntanya, "portar nens a casa" era un deure per a les parelles quan es casaven, sobretot per als hereus i les pubilles, que algun dia havien de fer-se càrrec del patrimoni familiar i donar continuïtat a la casa. Una de les grans preocupacions de les cases pairals, que vivien del seu patrimoni agrícola i ramader, era assegurar el relleu generacional al capdavant de la propietat; així, doncs, calia tenir fills perquè donessin continuïtat als llegats familiars. En aquest context cultural, quan s'establia una aliança matrimonial tenir fills era un deure moral i una necessitat econòmica, tal com sovint quedava reflectit als capítols matrimonials i als testaments. Aquest deure moral requeia sobretot en les dones, que assumien la responsabilitat de la reproducció, tant del naixement i la criança com de la transmissió dels valors sobre els quals se sustentava la societat.

Les dones ajudaven les altres dones a "arramassar" les criatures. La llevadora era una figura central durant el procés de gestació i el part. La dona que feia de llevadora aprenia l'ofici acompanyant dones més grans que "en sabien molt": "No eren de títol, eren aficionades. Dones valentes i capaces que arramassaven molts fills i filles." Al metge no se l'havia de menester si no sorgia cap problema. I quan sorgien problemes derivats del part, no sempre hi havia la possibilitat de rebre una assistència mèdica. Eren altres temps i altres circumstàncies.

Fins ben entrat el segle XX, la mortalitat infantil era força elevada. La mort d'un nadó o d'un nen petit era un trasbals emocional per a les famílies, una situació dramàtica que es vivia amb gran resignació. Circumstàncies tan doloroses, que comportaven una pena i un dol, han quedat reflectides en el costum de fotografiar els nens que morien al cap de pocs dies de néixer o durant els primers anys d'infància.

Els retrats de nens que "havien traspasat" mostren com les famílies vestien els nadons i els infants amb les millors robes i envoltats de flors, com si fossin angelets, amb la intenció de ressaltar la seva innocència. El costum de retratar els morts era una manera de mantenir-los en el record i de fer el dol, en una època en què les malalties

s'assistien a casa i la mort era molt present a la família. La commoció que provoquen avui aquestes imatges explica com ha canviat la percepció de la mort. Aquest tipus de retrat es va popularitzar entre les classes benestants europees durant el Romanticisme. Amb l'arribada de la fotografia, els retrats fotogràfics es van popularitzar perquè resultaven més econòmics i assequibles. El retrat de persones mortes es va anar estenent a totes les classes socials durant les primeres dècades del segle XX, com mostra el fons de casa Cremat. I el retrat *post mortem* es va afegir a les misses i els oficis religiosos que s'oferien a les persones desaparegudes, i es va convertir en una manera d'immortalitzar l'ésser estimat, un senyal de record que es mostrava a la llar.

Durant segles, la mort prematura d'infants havia estat un fet tristament habitual i una de les raons per les quals els nadons es batejaven al cap de pocs dies de néixer. Fins als anys cinquanta del segle passat encara hi havia dones que tenien per costum no sortir al carrer fins que no s'havia batejat el nadó. Aleshores, els padrins de bateig i la llevadora s'encarregaven de portar-lo a l'església. L'ofici religiós s'acompanyava de tot un ritual festiu per a les famílies. S'organitzava una celebració casolana i es mudava el nounat amb un vestit especial per a l'ocasió. Se solia confeccionar un faldó blanc que podia estar decorat amb un entredós brodat i amb puntes. El faldó de bateig podia servir també per als altres nadons que arribessin a la casa. Perquè després del primer fill, n'havien de venir d'altres.

En aquell context familiar, els matrimonis no es plantejaven no tenir descendència, ja que no es tractava sols d'una qüestió afectiva i d'un desig. Hi havia altres condicionants. Per a les cases pairals, l'arribada de fills era molt important per poder desenvolupar totes les tasques agrícoles i ramaderes, que eren les activitats bàsiques que permetien subsistir a les famílies. Les escenes de treball i de família en què apareixen nens són una mostra de com la mainada contribuïa al funcionament de les economies domèstiques.

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

La canalla i la família

Ora et Labora

*"La vida era molt penada abans.
Els petits han d'aprendre dels més vells, que han viscut més temps."*

(ANA/ AE 11 Home de Canillo)

"A fer de vaillets que diven llavons. A guardar vaques, lo que fos."

(ANA/ AE 8 Dona de Canillo)

Les cases pairals necessitaven moltes mans i força de braços per a funcionar. Els nois ajudaven els homes amb els animals i les terres, i les noies les dones, amb les tasques domèstiques. Tot i que si en una casa no hi havia nens, les nenes feien de tot. També era habitual que els germans més grans es cuidessin dels més petits i ajudessin en les tasques domèstiques menys pesants com donar menjar a l'aviram, guardar porcs o fer encàrrecs. És clar que les condicions de vida dels més petits podien variar en funció de la situació econòmica de la família i del rendiment de la propietat.

"Vai néixer en aquesta casa. I quan vai ser una mica grandet, vai començar a treballar a l'agricultura que no és com ara. Llavons, quan vai tenir poder quinze o setze anys ja vai començar de fer picar una dalla i dallar per aquests prats... Vai néixer el 1924... aquí començàvom d'ajudar quan teníom deu anys. I de força de setze anys en amunt."

(ANA/ AE 11 Home de Canillo)

El treball en una casa pairal començava ben aviat per als més petits. Amb poc més de sis anys, la mainada començava a assumir tasques domèstiques diverses, i amb uns quants anys més podia anar a treballar i guanyar un jornal fora de casa. Els nens entre deu i dotze anys "es llogaven" per fer feines a les cases més benestants, o aprenien algun ofici. Al noi que se li pagava "un jornal" per desenvolupar tasques agrícoles i ramaderes se'l solia anomenar "vailet". I al nen que ajudava els pastors a guardar els ramats, "rabadà". Abans els nens treballaven dins i fora de casa. I fins

que les mines i les fargues van funcionar al país, la canalla també hi va treballar, com també va treballar a les fàbriques de tabac. De fet, a les fàbriques de tabac les nenes i els nens tenien tasques assignades, com "fer i desfer paperines". Les nenes més destres, amb els dits més àgils, aprenien l'ofici de cigarreres. Durant les primeres dècades del segle passat, les fàbriques de tabac es van convertir en una oportunitat per a les noies d'Andorra la Vella i de Sant Julià que necessitaven guanyar un jornal. Les oportunitats de treball fora de l'àmbit domèstic eren més aviat escasses per a les dones. Una de les poques sortides que tenien era fer de minyones a les cases més fortes, les fondes i els hotels.

Així, doncs, entre les famílies amb menys recursos la mainada creixia molt ràpidament, ja que ben aviat començaven a treballar per ajudar a l'economia domèstica. Quan la canalla tenien uns dotze anys eren considerats joves, i amb pocs anys més es convertien en adults. En aquell context rural, en què treballar era una obligació per a la mainada, "anar a estudi" era una bona alternativa, una eventualitat que molts agraïen.

"La meua mare són tres germans i una germana i deia la seua padrina: Les nenes no cal que hi vaiguin a escola, ja es casaran i no ho necessiten, que hi vaiguin els nens." Allavontes hi feien anar els nens, i a ella la feien quedar a casa, a fer les feines de casa, que jo també. Pels nens ere més útil l'ensenyança, les nenes només que sàpigon cosir i que sàpigon fer mitja, que sàpigon cuidar-se de la casa ja en tenen prou. I mira, la meua mare va anar a escola fins a tretze o quinze anys. Després anave a cosir, hi havie modistes per aquí el poble, i pujaven i allavons anave a cosir, i també sabia cosir."

(ANA/ AEA 106 Dona de Canillo)

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

Ora et Labora

"A aquests pobles l'ensenyaven com podien."

(ANA/ AEA 99 Dona de la Massana)

"A l'escola anàvom 60 o 70 nens i els de davant aprenien, però els de darrere..."

(ANA/ AE 11 Home de Canillo)

A les cases més fortes i amb més recursos, els nens participaven menys en les tasques agrícoles i ramaderes, i podien anar a l'escola i continuar estudiant. Això no passava a les cases més baixes i amb menys recursos. En aquestes llars, anar a estudi era una eventualitat quan hi havia altres obligacions a casa. La mainada podien anar a escola "quan no ere de menester". Durant l'hivern, quan les tasques de camp disminuïen i els animals s'estabulaven a les corts, el ritme de treball s'alentia i la canalla podia anar a estudi. El camí a l'escola no era gens fàcil quan arribava el fred, la neu i el gel. Quan s'acumulava la neu, els nens més grans havien d'obrir pas als més petits. Les aules eren fredes, i els mateixos nens havien de portar un tronc de llenya per escalfar l'aula. Durant el primer temps de l'ensenyament al país, quan encara no hi havia l'obligació d'anar a estudi, la mainada aprenia "de lletres i de números".

El sentiment modern de família es va començar a forjar al segle XVIII. El moviment romàntic europeu va impulsar una preocupació per la infància i va reivindicar la importància de l'educació com a peça clau per millorar les condicions de vida de la societat. Durant el segle XIX es van obrir molts col·legis i es van implantar diferents sistemes d'ensenyament als països veïns. A Andorra, la importància que es començava a donar a l'escolarització queda palesa en l'aparició de les primeres escoles al tombant del segle XX. Les ordinacions del Consell General mostren la seva preocupació per establir escoles a les parròquies i perquè s'ensenyin els costums del país. En aquell moment es van obrir dos escoles congregacionals de les religioses de la Sagrada Família, a Andorra la Vella, l'any 1883, i a Sant Julià de Lòria, l'any 1887. Fins aleshores, els vicaris i alguns mestres contractats pels comuns s'havien encarregat d'ensenyar a la canalla que podia anar a estudi.

"Hble Cuart de Ordino

Los dos abaix firmants, naturals y veïns de aquesta, tenen l'honor de dirigi la present exposició porque se renovi la contracta del Sr. Vicari mentre baix les condicions següents;

1º Lo Sr. vicari, sens perdre lo caracter de tal exersirá lo carrech de mestre dels nens d'aquesta parroquia.

2º L'any escolar comensará lo primer de Novembre y acabará lo primer de Juny.

3º Les classes tindran lloch tots los dias no festius pel mati desde les vuit hasta les onse, y per la tarde des de les dos fins á les sinch.

4º L'Hble Comú nombrará una junta que constará del Sr. Rector com a president y dos vocals cual junta pasará visita al estudi sempre y quant aquesta ho cregui convenient [...] Ordino 11 Mars 1909."

(ANA/ Fons Comú d'Ordino 378)

La documentació dels fons públics dipositada a l'Arxiu Nacional mostra la preocupació de les autoritats per establir una xarxa d'escoles que pogués garantir l'ensenyament de la canalla a totes les parròquies. La manca de recursos públics per afrontar la construcció de col·legis i el sosteniment de l'ensenyament va motivar que les autoritats cerquessin l'empara dels coprínceps i la col·laboració de les famílies.

El 31 de gener de 1894, el Consell del Comú d'Ordino s'adreçava al copríncep episcopal per sol·licitar la seva ajuda per construir una escola religiosa per a les nenes de la parròquia.

"Que cada día se deja sentir más viva la necesidad de dar á las hijas de esta parroquia una instruccion solida y una educacion moral y religiosa que las ponga á salvo de las corrientes destructoras de los presentes tiempos.

A conseguir este objeto de dirigen los esfuerzos del Consejo Comunal de acuerdo y bajo la direccions del Rdo. Sr. Párroco y ha acordado someter a la probacion del V.E.Y. el plan que ha formado y consiste en lo siguiente."

Confíar la educacion de nuestras hijas a las Religiosas de la Sagrada Familia, a cuyo fin el Govern de esta parroquia entregará, con instrumento publico, é V.E.Y ó a la persona a quien tenga a bien delegar, una casa de su propiedad, independientemente de todo obstaculo y con facilidad sumada de llevar el agua necesaria para el abastecimiento de las Religiosas, renunciando el derecho de quitacion, mientras que dicke casa sirva para la enseñanza religiosa: pero es el caso que en la referida casa pesa un gravamen de cen buitanta sis duros quatre centes pesetes, ó sean 934 pesetas, cuya quitacion deberia correr á cargo de V.E.Y por carecer esta parroquia del todo de recursos, cuya cantidad, lo mismo que las que haya de menester V.E.Y para las reparaciones, se salvarán a V.E.Y también con escritura publica.

Mas para las reparaciones que deban hacerse en la citada casa, antes de la instalacion de las Religiones este Consejo se compromete

1º a ceder gratuitamente de sus bosques toda la madera de construccion.

2º Cooperar los vecinos de esta con cuantas prestaciones personales sean menester para las obras y reparamientos de los materiales necesarios.

Y por ultimo á entregar todos los años para la manutención de las Religiosas ochenta duros pagaderos en dos plazos iguales ó sea cuarenta á fines de Julio y los restantes á Fines de Diciembre del mismo año. A V.E.Y. humildemente Suplica que se digne aprobar este proyecto y en consonancia mandar que se paguen desde luego y en conformidad nombrar las Religiosas que han de dar la enseñanza á las hijas de nuestra parroquia. [...]"

(ANA/ Fons Comú d'Ordino 308)

L'any 1900 es van inaugurar les primeres escoles franceses, a Sant Julià de Lòria i Andorra la Vella; poc després, a Encamp i Escaldes, i més tard, a Canillo, l'any 1913. En aquells anys, i malgrat les noves oportunitats d'ensenyament, les famílies preferien portar la mainada a les escoles comunals i congregacionals.

El 8 de maig de 1913, el Consell General va acordar que "lo Consell que's faci una recopilació de les costums legals de les Valls, ordenantles en forma tal que pugui ensenyarse en les escoles y servesqui per a instrucció dels andorrans". Nou anys més tard, el 29 de maig de 1922, va ordenar que "totes les Parròquies vindran obligades a tenir un mestre o mestra comunal, o sia per l'escola comunal, y l'ensenyança serà obligatòria pels nois i noies fins a la edad de dotse anys". Sens dubte, són accions

que mostren la importància que les autoritats donen a l'escolarització i l'educació, però també revelen la indefinició sobre com havia de ser l'ensenyament.

"El Consell General, convençut de la imperiosa necessitat a fomentar la bona educació y la instrucció entre els habitants de les Valls, ha nombrat una comissió que l'ocupi de proposar la forma mes adequada d'organitzar la ensenyansa pública y la manera de cobrir los gastos que així ocasioni.

Aquesta Comissió, reunida avuy, proposa: Que l'establesqui en un punt céntric de les Valls, un Institut o Colegi ahont se doni la ensenyansa superior de tots aquells condicions que exigeixi la bona administració, no solament de cada familia, sino també dels Comuns y la general de la Vall.

Aquests centres d'ensenyament donaria confiança a dos ó tres professors de reconeguda capacitat y aquests, a més de donar les lliçons en l'Institut o Colegi central de la Vall, haurien de cuidar de la direcció, reglamentació y de la inspecció de les escoles primaries elementals que tenen o han de tenir cadauna de les Parroquies, á fi de que sigui la mes bona y prou complerta.

Per a qe'ls alumnes que de elles surtin estiguin en condicions de aprofitar de la ensenyansa superior sempre que son pares vulguin ferlos completar la instrucció en el Colegi central.

En quant al pago dels gastos que aquest Colegi importaria, atenent que cada Parroquia ja pagaran mestre elemental, creu la Comissió quel Consell General pot facilment recaudar les quantitats necessaris, si fa complir les ordinacions que imponden una contribució sobre del transit per la carretera, sobre la industria y el comerç [...]"

Per la Comissió. Andorra 6 de Maig de 1920."

(ANA/ Fons Comú d'Ordino 406)

"A bos manado del Quart de Sispony

Bos subireu amana per lo dia 23 a totes les cases del vostre Quart lo dia 24 de corren se comense l'astudi a l'ascosla Parroquial de la Massana pagan una peseta cada mes per estudiar.

Tambe as demana que cunsibol que fara una astudian a l'ascola que siguen acompanyats a dita escola pel pare o perla mare o perla persona mes interesada.

Tot lo que se bos mane compli en pena del cot de la Parroquia.

Massana 23 de setembre de 1929. Lluís Montané Secretari."

(ANA/ Fons Casa Fonta 624)

L'escola

La manca de definició sobre el sistema educatiu que s'havia d'establir al país queda palesa en les contínues reglamentacions publicades sobre l'ensenyament religiós. L'any 1923, per exemple, el Consell General va recordar als comuns que calia ensenyar a les escoles la doctrina cristiana. Vuit anys més tard, entre 1931 i 1932, el Consell va prendre un seguit d'acords encaminats a la gestió de les escoles que repercutien en l'enfocament religiós. El

6 de juny de 1931, va sol·licitar al Govern de la Segona República Espanyola que "el subsidi que envia a la Mitra, destinat a l'ensenyança a les Valls, sigui enviat a la Sindicatura, donant poders a la Comissió del Consell per a fer lo necessari sobre aquest assumpte". I va recordar als comuns que les escoles episcopals havien de reconèixer la seva autoritat. Com a conseqüència, l'any 1931, el Govern Republicà Espanyol va ajudar econòmicament el Consell General en la construcció de sis escoles laiques. El mateix any, el Consell va acordar "fer les gestions necessàries a fi d'obtenir del Govern de la Generalitat de Catalunya una quantitat de pessetes, en qualitat de subsidi, destinades a ajudar i a sufragar els gastos dels mestres d'ensenyança de les Valls i millorar l'instrucció, a condició de que el Consell sigui l'únic que pugui llogar, manar i despatxar els mestres" (Fiter, 1973). El 9 de maig de 1932, el Consell va renunciar a l'ajut tot agraint-lo.

En aquells anys, els monjos de Montserrat, que s'havien instal·lat al país, van decidir crear una escola primària, que funcionà durant uns anys fins que es va construir l'escola de la Sagrada Família a Escaldes l'any 1935. Entre 1934 i 1935, el Govern francès va continuar amb la implantació del seu sistema educatiu laic i es van finançar dos escoles noves a Ordino i la Massana, i es va complementar així la xarxa d'escoles franceses al país. El 23 de setembre de 1939, el Consell va rebre una notificació de la Delegació Permanent de la Mitra en què se li comunicava que s'obrien noves escoles episcopals a Canillo, Encamp, Ordino i la Massana, que s'afegien a les escoles d'Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria. Aquells van ser anys intensos en l'àmbit de l'ensenyament i un període clau en la configuració dels diferents sistemes educatius que ofereix avui el país.

L'any 1962 el Consell General va acordar finançar la construcció d'escoles a totes les parròquies i va establir l'obligatorietat d'anar a estudi fins als catorze anys. En paral·lel, va orquestrar un conjunt de mesures per garantir el coneixement del català entre una població forana que creixia dia rere dia. La preocupació manifesta i reiterada del Consell per la necessitat d'ensenyar la llengua, la història i els costums del país va motivar la gestació del programa de formació andorrana, primer, i la creació d'un sistema educatiu públic andorrà, uns anys més tard.

"Anar a estudi" és, doncs, una expressió que evoca uns records intensos sobre els anys d'escolarització en la societat rural. Anar a estudi volia dir compartir un temps i un espai. En aquelles escoles de poble, durant les hores d'estudi, els nens i les nenes aprenien i jugaven, lluny del tràfec quotidià de la vida agrícola i ramadera, i de l'esforç i del treball que comportava per a molts d'ells.

"Quan érom petites, amb la meva germana i jo i d'altres nens de cal Rossell, i de cal Gabriel i de cal Comet, jugàvom... I després, quan vam tenir l'edat, vam anar a estudiar a Canillo. I a Canillo, haviom de baixar al matí i pujar. Dos quilometres i mig d'aquí Meritxell a Canillo. I tornàvom a pujar a la una i mitja. I tornàvom a baixar i pujar després d'estudi i aup. A cinc o sis anys deguera anar a estudi. Pàssavom per Prats quan no nevave, i quan nevave passàvom per la carretera... perquè nevave molt antes i si haguéssom passat per Prats, haguéssom relliscat i baixat al Valira. I ben contents que érom, jugàvom pels camins."

(ANA/ AE 1 Dona de Meritxell)

"Anaven los de Canillo, después los de Meritxell, los de Sant Joan, después... a la ribera de Ransol penso que hi havia un estudi. Un senyor que els hi feia. I hi havia una de Soldeu que baixava a Canillo i s'estava a cal Tarrado tota la setmana i después pujava."

(ANA/ AE 1 Dona de Meritxell)

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

L'escola

Con las palabras ojos, pestañas, pelo, boca
completa las frases siguientes:
Sonríe con los _____, como con la _____ y huele con la
nariz _____.

L'escola

L'escola

L'escola

L'edat de l'innocència

"Mos contentàvom de lo que tenívom."

"Allavons molts dies sortie de col·legi i arramassar el bistiar. Allavons érom naltros (els nens) que ho fèiom. I quan hi havie un dia de festa, vinga, a guardar el bistiar. La feina de casa, eh! No és com ara... Allavons la festa, nosaltres sí fèiom festa, la fèvom a la nit. Allavons de dia no hi havie festa."

(ANA/ AE 22 Home de Ransol)

Tal com s'ha dit, a les cases pairals, on sempre hi havia feina, els nens més grans ajudaven els pares i es cuidaven dels més petits. El noi solia ajudar el pare en el que fos de menester, mentre la noia es cuidava dels que venien després. Les circumstàncies materials de la casa condicionaven l'organització domèstica i el rol que assumia cada membre de la família. Malgrat que els més petits tenien tasques encomanades, quan la feina acabava hi havia temps per jugar, sobretot els diumenges i els dies de festa "de guardar".

Als pobles i llogarets, la canalla s'entretenia jugant al carrer. A quasi totes les cases hi havia nens. De joguines també n'hi havia, però segons quines suposaven un dispendi important que no totes les famílies es podien permetre. A les cases més baixes, amb pocs recursos, els nens jugaven amb pilotes fetes casolanament amb roba ben lligada, i les nenes tenien nines de roba amb ulls i cabells pintats. Les joguines més sofisticades no estaven a l'abast de tothom; n'hi havia amb pedals i rodes i algunes eren petits autòmats i nines amb vestits de punta, de les quals gaudien els petits de les cases benestants. Quan les circumstàncies econòmiques de les famílies van començar a canviar, les joguines es van convertir en un regal més habitual per a la canalla.

"Mos contentàvom de lo que tenívom."

(ANA/ AE 1 Dona de Meritxell)

Tal vegada perquè les joguines no sempre van estar a l'abast de tots els nens, els jocs de carrer eren el divertiment habitual per a la canalla. Els diumenges i els dies de festa eren els moments en què els nens corrien a jugar al carrer. També eren els dies en què es mudaven per anar a l'església. Aleshores era costum que, un o dos cops l'any, es fes roba nova per als menuts, que creixien ràpidament. La roba es cosia a casa. Quasi totes les dones en sabien, de cosir, i les nenes n'aprenien ben aviat. Si bé es podien encarregar vestits a les modistes i als sastres, això podia suposar una despesa més per a les famílies, i aquest tipus d'encàrrec es reservava per a les celebracions més importants.

Els jocs més populars eren els de pilota, les bitlles, el llançament de barres i els de força, sobretot entre els nens. Qualsevol plaça o prat podia ser un bon escenari per córrer i fer llançaments. Les pilotes, les bitlles i les barres estaven fetes amb materials senzills i objectes quotidians. Davant les estretors de l'època, el temps dels jocs havia servit per estimular la imaginació i l'habilitat de la canalla, i el fet que gran part de l'oci transcorregués al carrer havia afavorit la sociabilitat i el coneixement del discórrer del quotidià i de les festes comunitàries.

L'edat de l'innocència

L'edat de la innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

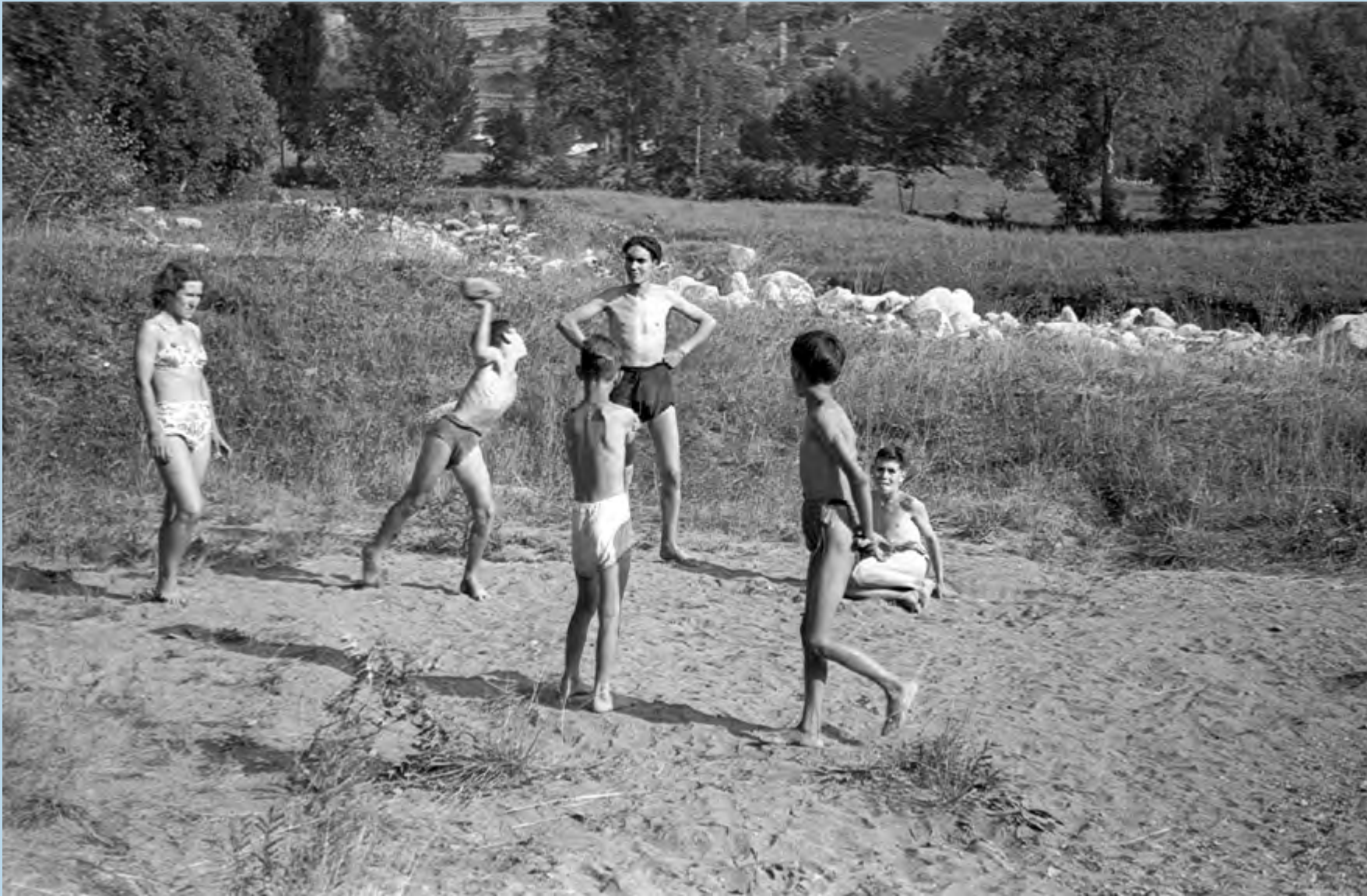
L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de la innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de la innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

L'edat de l'innocència

Vida social

"I jo ere molt jovenete i m'amagava rere el meu pare (rient)."

(ANA/ AE 29 Dona de Sispony)

Les instantànies fotogràfiques sobre les festes mostren com la canalla participava plenament en les celebracions, tant les de caràcter familiar com les comunitàries, que sovint organitzava el jovent del poble. De fet, eren els protagonistes de moltes de les festes que marcava el calendari festiu tradicional. Durant les celebracions nadalenques, la mainada participava plenament en els costums tradicionals, com el tió i l'arribada dels Reis Mags. El mateix succeïa amb les celebracions carnavalesques. Les mascarades, les disfresses i les bromes eren molt celebrades pels nens, que veïen com la disbauxa i les bromes eren acceptades de bon grat. Els nens se solien disfressar de nenes, es mascaraven i es posaven caretes. Els més petits seguien els joves, i reïen amb la representació de farses com el ball de l'Ossa i els contrabandistes o amb el Robatori de l'olla.

"El diilluns (de Carnaval) es feve los mascarats. Anaven per les cases, posaven la ma a les cendres de les xemeneies i mascaraven a la gent. I el dimarts feven l'óssa. Un es vestie d'óssa i s'anave a amagar a unes roques que hi ha al camp del Cintet, al costat del cementiri. I quan ja estave amagada, sortien los nois, tota la colla, amb una escopeta i diven: Oi, anem a agafar l'óssa. I començaven a disparar tiros. I sortive l'óssa i l'agafaven amb una corda, la lligaven i cap a passejar-la a les cases. Allavons els hi donaves coca i beure. I jo ere molt jovenete i m'amagava rere el meu pare (rient)."

(ANA/ AE 29 Dona de Sispony)

La canalla també solia participar en els cerimonials religiosos dels dies de festa. De fet, quan les escoles estaven vinculades al clero, els nens participaven plenament en les litúrgies i en les celebracions religioses. Durant la Quaresma, per exemple, des

del Diumenge de Rams al Diumenge de Pasqua, els nens acompanyaven els capellans en les processons i els viacrucis del Calvari de Dijous i Divendres Sant. Després de la Quaresma arribava la Pasqua i els nens, juntament amb el jovent, participaven en la cantada de les caramelles. El cicle pasqual arribava a la fi amb la celebració de la Segona Pasqua, en què els nens també participaven en la processó del Corpus. A les devocions marianes i les celebracions del santoral popular, els nens sempre hi eren presents, com també als balls de festa major i a les fires ramaderes.

Així, doncs, en el context de la societat rural de muntanya, les nenes i els nens començaven ben aviat a ajudar en les tasques domèstiques, a anar al camp i a guardar els animals. També anaven a estudi i participaven en la vida social i religiosa. Tot i així, encara tenien temps per jugar al carrer. Cal no oblidar que gran part del temps de la infantesa transcorria al carrer.

"Abans de la guerra van posar el telèfon a cal Joanet (Sispony). I mos van dir que: allò és un aparell que parla. La canalla, tots volíem anar a veure aquell aparato que parlave. No sabíem què era un telèfon. Al poc temps van comprar una ràdio, una capelleta. Diuen: A cal Joanet han comprat una capsa rodona que parle. I a cal Joanet a veure la ràdio."

(ANA/ AE 29 Dona de Sispony)

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

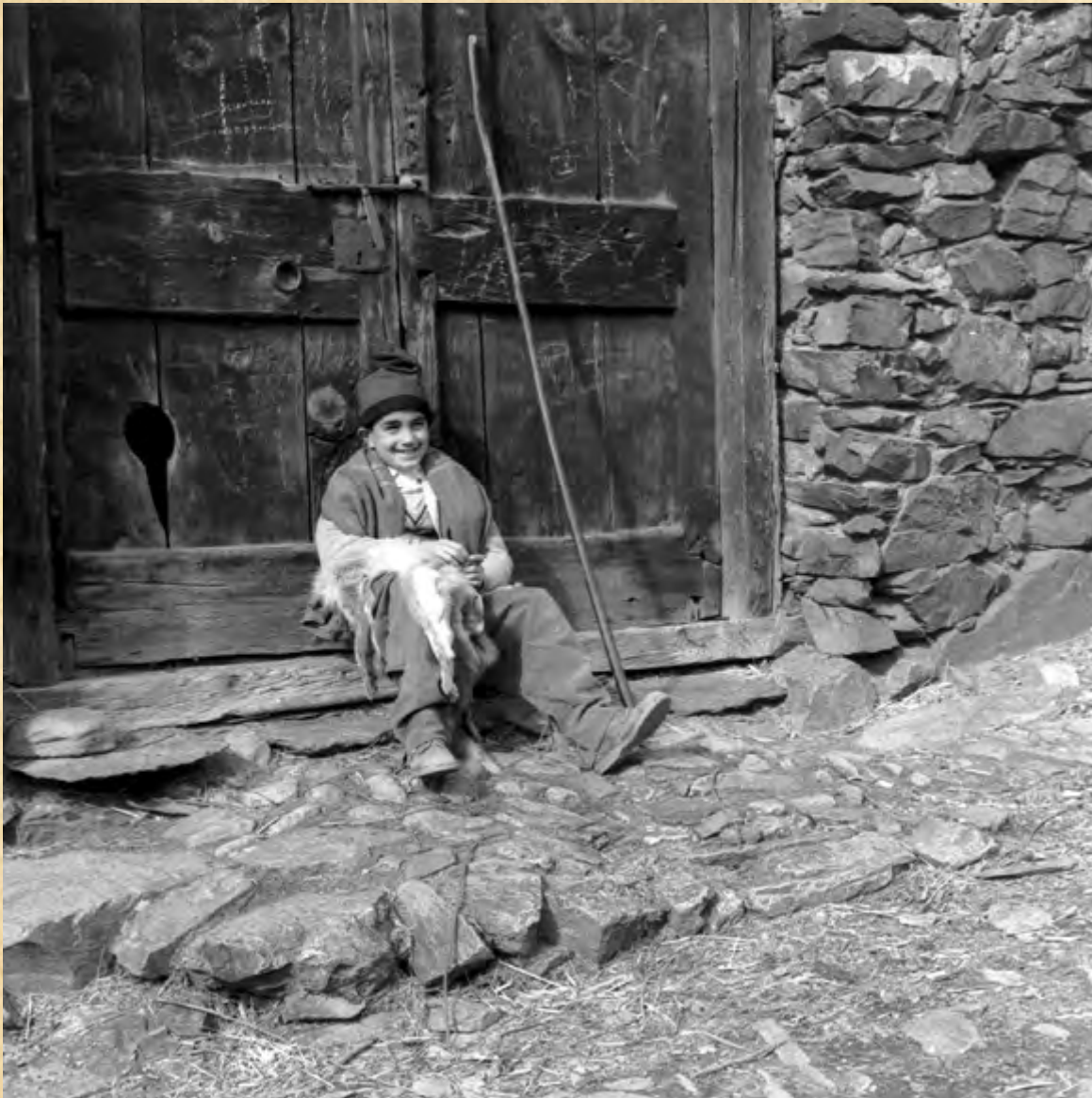
Vida social

Vida social

Vida social

Vida social

“Quan les nenes i els nens treballaven...” La infantesa a la societat rural de muntanya¹

A la nostra societat moderna, tenir fills continua sent una finalitat per a la majoria de les parelles. Crear una família s'ha convertit en una opció, i la forma i la composició de les famílies s'han diversificat. De fet, la percepció de la família s'ha obert tant que no cal tenir parella per tenir un fill. La descendència continua sent una qüestió central quan s'arriba a una certa edat; però, ara, tenir un fill respon més a un component emocional que a una necessitat. L'edat en què un nen és considerat adult també ha canviat, i els lligams i les dependències familiars que es creen poc tenen a veure amb el que s'ha explicat. L'edat de la innocència ha canviat, però sense deixar de despertar tendresa i esperança.

Isabel de la Parte
Antropòloga. Arxiu d'Etnografia

¹ Els relats de “Vides de dones i de Vides de muntanya. Ramaderia d'altura” han estat la base documental de l'article i es poden consultar al canal de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra a www.arxius.ad.

BIBLIOGRAFIA

Arxiu d'Etnografia. Arxiu Nacional d'Andorra

BASTIDA, R. (ed.) (1987). *Cent anys d'ensenyament a Andorra: mil vuit-cents vuitanta-dos – mil nou-cents vuitanta-set*. Andorra (Col·lecció Història d'un Poble, 3).

DE LA PARTE, I. i MAS, D. (2000). *La casa a Andorra. Dues històries de famílies*. Barcelona: Ed. Alta Fulla i Govern d'Andorra.

ESCORIHUELA, I. i DE LA PARTE, I. (2004). *Famílies, 20 maneres de viure*. Andorra: Ed. Fundació Julià Reig.

FITER, R. (1973). *Legislació administrativa andorrana. Consell General, 1900-1973*. Andorra: Editorial Casal i Vall.

LLUELLES, M. J. (2004). *El segle XX. La modernització d'Andorra*. Andorra: Pagès Editors i Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra.

Govern d'Andorra

ARXIU
NACIONAL
D'ANDORRA

Fotografia portada:

Data: 1944-1946

Autor: Josep Alsina i Martí

Referència: FAM_6667_29

EDITA

© Govern d'Andorra
Ministeri de Cultura, Joventut i Esports
Arxiu Nacional d'Andorra

© De les fotografies:
Arxiu Nacional d'Andorra i Fundació Julià Reig

Autors text
Isabel de la Parte
Albert Villaró
Isidre Escorihuela

Reproduccions fotografies
Isidre Escorihuela

Coordinació gràfica i disseny
Laura López Martí
www.lauragrafica.com

Dipòsit Legal: AND-244-2018
ISBN: 978-99920-0-858-4

Primera edició: juny del 2018

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públic.